

tie van negen boekbesprekingen. Terecht wordt een prominente plaats ingenomen door het lange artikel over de vroegste geschiedenis van Kampen. Het is een schoolvoorbeeld van middeleeuwse nederzettingsgeschiedenis waarin verschillende in de secundaire literatuur geopperde ideeën zorgvuldig en met eruditie op hun waarde worden geschat via een herlezing van de primaire bronnen. De Kampense sectie in de bundel is aangevuld met de tekst van een lezing uit 2001 over het middeleeuwse stadsbestuur van Kampen tegen de achtergrond van de politieke situatie in het Oversticht in de dertiende en veertiende eeuw. De ruggengraat van het betoog wordt gevormd door informatie uit de Kampense burger- en stadsboeken die vanaf het begin van de veertiende eeuw bewaard zijn gebleven. In 1967 publiceerde mevrouw Kossmann gegevens uit dezelfde soort bronnen maar dan toegespitst op 'economische politiek' en financieel beleid. Ook die tekst is hier herdrukt. Vooral deze stukken over Kampen, geschreven voor niet-gespecialiseerde belangstellenden in de lokale geschiedenis, demonstreren het talent van mevrouw Kossmann om ingewikkelde en vaak lang verdwenen sociale en politieke arrangementen begrijpelijk uit de doeken te doen.

Dat mevrouw Kossmann zich echter nooit heeft willen beperken tot de lokale geschiedenis van Kampen, blijkt uit de stukken over het veemge-recht en aanverwante verschijnselen (adelsveten, private oorlogvoering en de inzet van huurlingen). Hierin wordt de regionale geschiedenis van het Oversticht steeds nadrukkelijk verbonden met zowel een grotere geografische ruimte (het noordwestelijke deel van het Heilige Roomse Rijk in de late middeleeuwen) als met een typisch kenmerk van de politieke verhoudingen in het middeleeuwse Duitse rijk, namelijk de wereldlijke macht van bisschoppen. Over het laatste thema is een opstel opgenomen dat ingaat op de pauselijke bemoeienis in 1374 met de vermaarde compilatie van Noord-Duits gewoonterecht die we kennen als de *Saksenspiegel*. Ook de moeite waard is het opstel over de inzet van huurlingen in de Lage Landen of

van daaruit afkomstige soldeniers in het buitenland. Dit stuk draagt bij aan de verduidelijking van het begrip 'huurling' en zit barstensvol met nog ongepubliceerde bronnengegevens.

Aan het redigeren van de teksten is duidelijk veel zorg besteed (al bleven er nog wat zetfouten staan) en de vormgeving is oogstrelend. Inhoudelijk zijn er twee kleine aanmerkingen. Ten eerste schiet de auteur in haar drang tot helderheid haar doel soms voorbij. De geladen, maar canoniek-rechtelijk nauwkeurig omschreven term *plenitudo potestatis* weergegeven met 'de hoogtij van de pauselijke macht' (141) kan misschien wel in een causerie, maar had toch beter nader toegelicht kunnen worden in de gedrukte tekstversie. Ook zou ik niet spreken van 'Nederland', laat staan van '[Nederlandse] provincies' wanneer het gaat over de Nederduitse vorstendommen in de dertiende en veertiende eeuw (142). Ten tweede blijft het altijd de vraag bij dit soort verzamelbundels in hoeverre je teksten, die soms al decennia geleden zijn gepubliceerd, bij herdruk moet *updaten* door, om te beginnen, nadien verschenen belangrijke literatuur te 'verwerken', bijvoorbeeld in een *post scriptum*. Mevrouw Kossmann is daar voor de meeste opstellen maar niet aan begonnen. Dat is begrijpelijk maar zij heeft daarmee zichzelf en haar publiek toch ook een beetje tekortgedaan, want haar mening, ook over recente toevoegingen aan oude kennis, blijft interessant.

PETER HOPPENBROUWERS,
UNIVERSITEIT LEIDEN

Wesseling, H.L., *Een vredelievend volk. Opstellen over geschiedenis* (Amsterdam: Bert Bakker, 2009, 263 blz., ISBN 978 90 351 3455 5).

Dit boek is een voorbeeld van wat vroeger zo adequaat *Verspreide Geschriften* heette: twintig eerder verschenen artikelen van verschillende omvang, reikwijdte en diepgang over zeer uiteenlopende

onderwerpen, meestal voor een bijzondere gelegenheid geschreven. Voor zo'n bundeling is geen voor de inhoud representatieve titel te bedenken. *Een vredelievend volk* is gewoon de titel van het eerste stuk over een Nederlands zelfbeeld, een onderwerp dat verder niet of nauwelijks aan de orde komt. In een poging enige orde aan te brengen in de veelheid van onderwerpen is in de inhoudsopgave een vierdeling gemaakt: 'Nederland, Europa en de wereld', 'Geschiedenis en geschiedschrijving', 'Canons en curricula' en 'Twee afscheidscolleges'. Nog steeds vrijwel alomvattend dus. Deze bespreking kan niet meer dan een keuze bevatten.

Veruit mijn favoriete artikel is 'De Greshoffs en Afrika' (71-92). Het onderscheidt zich van alle andere stukken doordat het mede gebaseerd is op primaire bronnen, namelijk reisbrieven gepubliceerd in het *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap* in de jaren 1879 tot en met 1895. Het artikel opent met de meest bekende Greshoff, namelijk de schrijver Jan Greshoff die jaren in Zuid-Afrika woonde. Die reisbrieven zijn echter niet van hem, maar van de centrale figuur in het stuk, diens oom Anton Greshoff (1855-1905). Deze verbleef in dienst van de Nieuwe Afrikaansche Handels-Vennootschap 28 jaar lang in Afrika, pionierde in de handel en reisde veel rond. In Kongo was hij een van de grote tegenstanders van de Belgische koning Leopold II. Genoemde reisbrieven doen verslag van zijn reizen, die deels ontdekkingsreizen naar onbekende delen van Afrika waren. Zij vormen de basis voor een boeiend artikel. Aan het slot oppert Wesseling op goede gronden, maar zonder het sluitend te kunnen of willen bewijzen, dat Anton Greshoff model heeft gestaan voor de figuur Kurtz in *Heart of Darkness* van Joseph Conrad. In dat geval zou, zo sluit Wesseling af, de handelaar Anton Greshoff de wereldliteratuur een grotere dienst hebben bewezen dan de schrijver Jan Greshoff.

Interessant is voorts 'Ernst Kossmann: leven en werk' (129-150), ook een van de langere artikelen. Een trefzekere schets met in de slotparagraaf veel nadruk op het toeval van de thematiek die

zo centraal is komen te staan in Kossmann's werk. Deze had zich toen hij geschiedenis ging studeren voorgenomen de Nederlandse geschiedenis zoveel mogelijk te vermijden. Dat lukte oorspronkelijk heel goed tot hij in Londen werd benoemd op de leerstoel Nederlandse geschiedenis. En die benoeming zou zeker niet tot stand zijn gekomen als Kossmann eind jaren vijftig, zoals algemeen werd verwacht, in Leiden zou zijn gebleven en daar op de leerstoel zou zijn benoemd die naast die van Th.J.G. Locher werd gecreëerd. Maar de hoogleraar vaderlandse geschiedenis A.J.C. Rüter achtte 'zijn studievriend B.W. Schaper hiervoor beter geschikt' (135). Zo moest Kossmann zijn emplooi elders zoeken en vond dat in Londen. De leeropdracht impliceerde centrale aandacht voor de Nederlandse geschiedenis.

Wellicht zou niet elk artikel afzonderlijk vol doen als 'het is van meer dan gelegenheidswaarde' het criterium voor opnieuw drukken zou zijn. Maar omdat het samenbindend principe van deze bundel H.L. Wesseling is, hoefde dat niet het (enige) criterium te zijn. Want juist diens kwaliteiten als auteur maken vrijwel alles wat hij schrijft een genoegen om te lezen. Het proza is elegant en nuchter, soms wat apodictisch. De stukken zijn ook informatief, erudiet en helder. Een enkele keer wordt een vraagstuk wel eens wat erg makkelijk afgedaan. Wesseling is een meester in het formuleren van 'vanzelfsprekendheden', die verdere discussie overbodig maken. Hij maakt ook vaak gebruik van zinsneden als 'dat was geenszins nieuw' die niet alleen distantie scheppen ten opzichte van het onderwerp, maar ook snelle afdoening ervan rechtvaardigen.

In de stukken over Europa, waarover het publieke debat zo heftig wordt gevoerd, leidt deze aanpak tot een bijzonder gelukkige toonzetting en nuchtere interpretaties, onmodieus positief over Europa, zij het als een proces van beperkte reikwijdte. Maar van het debat in ons vak over (de mogelijkheid van) wereldgeschiedenis, houdt Wesseling zich naar mijn smaak wat al te makkelijk afzijdig: 'Zo'n geschiedenis laat zich echter niet als

een samenhangend geheel begrijpen of beschrijven' (181-182). En daarmee is de kous af. Omdat geschiedschrijving nu eenmaal tijdgebonden en cultureel bepaald is, zou niet meer mogelijk zijn dan 'een Europese geschiedenis van de wereld', waarin de (bewoners van de) niet-Europese gebieden pas aan bod komen als zij in contact komen met Europa of Europeanen, bijvoorbeeld als voorlopers van de Europese beschaving (Egypte, Mesopotamië) of als volken die door Europeanen worden 'ontdekt' en onderworpen (zoals Indianen, Afrikanen en Aziaten). Hoe moeizaam en geforceerd de pogingen van de *worldhistorians* (of *global historians*) soms ook mogen zijn, het gaat juist in het huidige tijdgewricht wel om een belangwekkend vraagstuk. Van de emeritus van een leerstoel die zo nadrukkelijk *algemene* geschiedenis heet en zich met nadruk met de niet-Europese geschiedenis heeft beziggehouden, zou ik graag een meer directe en intensieve bijdrage aan het debat over de wereldgeschiedenis hebben gezien. Maar het is niet aan de recensent om de gerecenseerde auteur te meten aan een ander onderwerp dan waar hij over schreef. Meer dan een verlangen is deze opmerking dan ook niet.

J.C.H. BLOM,

EMERITUS UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Middeleeuwen

Noomen, P.N., *De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners* (Middeleeuwse studies en bronnen 94; Hilversum: Verloren, 2009, cd-rom, 277 blz., ISBN 978 90 6550 916 1).

Dat het middeleeuwse Friesland een groot aantal kastelen, woontorens en stenen huizen telde, wisten we, maar dat het er meer dan zeshonderd waren, had niemand gedacht. Het aantal is een van de verrassingen van de door de historicus Paul Noomen verrichte inventarisatie die in 2009 werd

afgesloten met een fraaie publicatie. De feitelijke inventarisatie, met beschrijvingen van de stinzen – want zo noemen we deze Friese kastelen –, samen meer dan vijfhonderd pagina's, is gepubliceerd op een cd-rom. Noomen heeft hiervoor, behalve van de klassieke bronnen voor kastelenboeken (archeologie, bouwhistorisch onderzoek, afbeeldingen, vermeldingen in archivalia en verhalende bronnen), ook gebruik gemaakt van oud kaartmateriaal en prekadastrale grondboekhoudingen. In die zin is het stinzenboek een belangrijk onderdeel van de grootschalige kartering van machtsposities in het middeleeuwse Friesland, waaraan door dezelfde Noomen sinds enkele decennia wordt gewerkt.

Alleen de inleiding is in boekvorm uitgegeven. 'Inleiding' is eigenlijk niet het goede woord. *Stinzen in middeleeuws Friesland* is een fundamentele studie die een belangrijke bijdrage levert aan de kennis van de middeleeuwse samenleving. Het accent ligt op de sociale structuur van Friesland en de plaats van de stins daarin. Omdat 'stins' gedefinieerd kan worden als een verdedigbare adelswoning gaat Noomen diep in op de maatschappelijke positie van de adel en de riddercultuur in Friesland. Hij doet dat met behulp van een aantal 'zoeklichten' die achtereenvolgens worden gericht op diverse regio's binnen Friesland in verschillende perioden: Noordelijk Oostergo in de twaalfde en dertiende eeuw, Oud-Wagenbrugge en Wildinge in de veertiende, Franekeradeel in de vroege vijftiende. Pas voor de latere vijftiende en zestiende eeuw wordt heel Friesland overzien. Deze opzet heeft alles te maken met de bronnensituatie. De abtenlevens van het klooster Mariëngaarde vertellen veel over de dertiende eeuw, de administratie van de graven van Holland over de veertiende, het *Register van de rechtsomgang* van Franekeradeel beslaat de jaren 1406-1438 en de kronieken uit het klooster Tabor brengen vooral de periode rond 1500 in beeld. Dankzij zijn fenomenale kennis van de Friese middeleeuwse geschiedenis weet Noomen deze bronnen overtuigend aaneen te rijgen tot een doorlopend geschiedbeeld.